371.015
В92
Р-У
1572/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М. П. Драгоманова

На правах рукопису

В И Г О В С Ь К А Ольга Іванівна

ТВОРЧА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЦІЛІСНОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

13.00.01. - теорія і історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

Київ - 1995

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310880

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова

Наукові керівники – кандидат педагогічних наук, професор **Коршак Євген Васильович**

– кандидат педагогічних наук, доцент **Островерхова Надія Михайлівна**

Офіційні опоненти – член кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор **Бондар Володимир Іванович**

– кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **Горностай Павло Петрович**

Провідна організація – Полтавський державний педагогічний інститут ім. В. Г. Короленка

Захист відбудеться 7 вересня 1995 р. о 14 30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.01.02 в Українському державному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова (252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Автореферат розісланий "29" липня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради — **Л. В. Долинська**

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження.

Економічні, політичні та соціальні процеси, що відбуваються в суверенній державі Україна, зумовлюють ряд проблем наукового і практичного характеру в усіх галузях народного господарства.

Серед актуальних проблем сьогодення важливе місце посідає проблема формування творчої особистості, яка здатна жити й працювати у принципово нових умовах кінця 20-го та початку прийдешнього 21-го століття.

Розв'язання цієї проблеми має особливе значення у зв'язку з тим, що наша країна взяла курс на відродження духовності, національних традицій, формування національного генофонду.

В Україні здійснюється реформування системи освіти, в тому числі загальноосвітньої школи. Його основні напрями, принципи та шляхи висвітлені у Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття). В ній, зокрема, акцентується увага на подальшому удосконаленні педагогічної діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл, на яких покладається завдання стратегічного характеру - забезпечення розвитку і формування творчого потенціалу особистості учня.

Усвідомлення політичної та соціальної ситуацій в Україні, коли її майбутнє залежить від наявності в ній творчих людей, від їх здатності творчо підходити до розв'язання сучасних проблем, обумовлює необхідність реалізації одного з пріоритетних завдань реформування освіти - забезпечення органічної єдності навчання, виховання і розвитку цілісної, всебічно розвиненої особистості. При цьому під цілісною ми розуміємо таку особистість, яка сформована на основі опти-

мальної інтеграції фізіологічного, інтелектуального, особистісно-психологічного та творчого потенціалів з врахуванням факторів впливу зовнішнього середовища.

Реалізація цього завдання набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що, як правило, діяльність учителів загальноосвітньої школи спрямована переважно на забезпечення освітньої функції навчання. Завдання ж формування цілісної особистості школяра вимагає посилення виховної та розвиваючої функцій педагогічної діяльності вчителів школи. Проте її адекватна реалізація ускладнена через відсутність в теорії розробленої концепції цілісної особистості школяра та творчої педагогічної діяльності як умови її формування.

Проблема творчої діяльності не нова. Вона досліджувалась філософами, соціологами, психологами, педагогами.

У філософії творча діяльність визначається як самостимулюючий процес, який характеризує прагнення її суб'єктів реалізувати себе, подати собі через самого себе об'єктивність в об'єктивному світі й здійснити себе в ньому. До філософів, які досліджували проблеми творчості відносяться: Г.С.Батищев, Б.М.Кедров, Г.Г.Кириленко, Є.Д.Клементьєв, Ф.Т.Михайлов та інші.

У соціології діяльність, яка відіграє вирішальну роль у становленні всебічно розвиненої, гармонійної особистості трактується як вільна. За висновками соціологічних досліджень саме вільна діяльність дає змогу позбутися протиріччя між необхідним рівнем розвитку особистості й реальним рівнем її загального розвитку. При цьому вільна діяльність розуміється як природна необхідність, а не соціальний обов'язок.

У психології творча педагогічна діяльність розглядається як вид перетворювальної діяльності. Зокре-

ма, Л.С.Виготський визначає творчість як таку, коли людина уявляє, комбінує, змінює й створює щось нове. У педагогічній психології творчість вчителя розглядається як більш високий рівень його діяльності, як особливий її стиль. Р.Бернс, Я.Л.Коломинський, В.О.Петровський та інші психологи розкрили значення "Я-концепції" для ефективної реалізації творчого потенціалу вчителя, міжособистісних відносин між учнями як фактору розвитку їх творчого потенціалу. Окремі аспекти проблеми творчості досліджувалися вченими-психологами, до яких належать: Д.Б.Богоявленська, П.П.Горностай, М.С.Каган, А.Й.Капська, Н.В.Кузьміна, М.В.Левченко, В.О.Моляко, В.Ф.Моргун, Н.І.Петрова, Я.О.Пономарьов, С.Л.Рубінштейн, Н.В.Чепелєва та інш.

Філософсько-психологічні проблеми педагогічної майстерності вчителя розкрито в роботах І.А.Зязюна.

У педагогіці творчість розглядається як свідома, активна діяльність людини, яка спрямована на пізнання та перетворення дійсності, на створення нових оригінальних предметів.

З цієї позиції досліджувалась в свій час проблема педагогічної творчості А.С.Макаренко, К.Д.Ушинським, С.Т.Шацьким, які дійшли висновку, що тільки високий рівень педагогічної діяльності може забезпечити її творчий характер.

Сутність педагогічної творчої діяльності, на думку В.О.Сухомлинського, полягає в єдності емоційно-чуттєвого та розумового розвитку дітей, вихованні рис людини. Зокрема, він вбачав мету та результат творчої педагогічної діяльності в творенні, перш за все, людини, а не творчої особистості.

В.О.Кан-Калик вважає, що творчість проявляє себе у високому рівні самостійності в усіх аспектах діяльності: від

визначення мети до оцінки результатів.

Ряд учених-педагогів творчу педагогічну діяльність розглядають як процес творення чогось нового (В. І. Загвязинський); як раціональний вибір учителем форм, методів, засобів, умов оптимізованої педагогічної діяльності (М. М. Поташник); дидактичний аспект педагогічної творчої діяльності висвітлений в працях В. І. Бондаря, О. Г. Мороза, В. Ф. Паламарчук, Н. М. Островерхової, Л. М. Шведко; колективна творча діяльність учнів та інші її напрями досліджувалися В. М. Зоц, Р. А. Семерніковою, С. О. Сисоєвою та інш.

Методичному аспекту організації творчої пізнавальної діяльності учнів присвячено ряд праць О. І. Бугайова, С. У. Гончаренка, В. Р. Ільченко, Є. В. Коршака, О. Т. Прокази, З. І. Слєпкань, В. Г. Разумовського, А. В. Усової. Ними розроблені методичні засади та рекомендації вчителям загальноосвітніх шкіл щодо навчальних завдань творчого характеру.

Вивчення та аналіз літератури з проблеми дослідження дозволили зробити висновок про те, що у визначенні творчої педагогічної діяльності немає узгодженості; підходи до розв'язання проблеми, як правило, одноаспектні; предметом її дослідження не виступає цілісна система "вчитель-учень"; відсутня чітка інтегрована концепція творчої педагогічної діяльності; більшість учителів не володіють теоретичними основами організації та здійснення творчого педагогічного процесу, в якому орієнтуються в основному на засвоєння учнями основ наук, а не на розвиток особистості учня, його творчого потенціалу.

Дані констатувчого експеримента свідчать про те, що лише 13,5% учителів працюють на творчому рівні, елементи в конструкторської та раціоналізаторської діяль-

ності притаманні 43,7% учителів, решта учителів, тобто 42,8%, - здійснюють її на репродуктивному рівні. Наслідком цього є те, що на творчому рівні, тобто на рівні реалізації креативних задатків учнів, працюють лише 3,3% з них; на евристичному рівні - 36%; на стимульно-продуктивному - 60,7% учнів.

Таким чином, недостатня теоретична розробка проблеми педагогічної творчості та озброєність вчителів загальноосвітніх шкіл філософськими, психолого-педагогічними знаннями основ педагогічної творчості; незадовільний стан здійснення творчої діяльності вчителів та учнів і її результативності; нагальна потреба суспільства у творчій особистості, здатній забезпечити відродження та розквіт національної науки, культури, прогрес розвитку суспільства нашої країни, обумовили вибір теми дослідження: "Творча педагогічна діяльність у цілісному навчально-виховному процесі".

О б'є к т д о с л і д ж е н н я : цілісний навчально-виховний процес у загальноосвітній школі.

П р е д м е т д о с л і д ж е н н я : творча педагогічна діяльність учителів загальноосвітніх шкіл.

М е т а д о с л і д ж е н н я : розробити, науково обгрунтувати й експериментально перевірити концепцію творчої педагогічної діяльності, визначити умови її реалізації.

Г і п о т е з а : педагогічна діяльність буде творчою за умови, що вчитель керується соціально-педагогічною установкою на розвиток цілісної особистості школяра, усвідомлює суть та закономірності творчої педагогічної діяльності і соціальну значущість її результатів; самостійно визначає цілі та завдання педагогічної діяльності на основі виявлення факторів особистісноутворюючого середовища; розробляє у відпо-

відності до цього зміст, форми, методи та засоби розвитку і саморозвитку суб'єктів навчально-виховного процесу; володіє механізмами здійснення творчої педагогічної діяльності.

З а в д а н н я д о с л і д ж е н н я :

1. Науково обгрунтувати концепцію творчої педагогічної діяльності.

2. Розробити та експериментально перевірити методику виявлення особистісного потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу та потенціалу особистісноутворюючого середовища.

3. Змоделювати творчий педагогічний процес та експериментально перевірити його ефективність.

М е т о д о л о г і ч н у о с н о в у д о с л і д ж е н н я становили: системний та особистісно-діяльнісний підходи до суб'єктів творчої діяльності в цілісному навчально-виховному процесі; принципи діалектичної методології щодо розвитку особистості; філософські основи творчої діяльності, основні засади гуманістичної етики та психології про суть людини та її життя; психологічна концепція розвитку особистості в діяльності; психологічна концепція педагогіки творчості, формалізовані педагогічні теорії навчання та виховання.

М е т о д и д о с л і д ж е н н я : аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми творчої педагогічної діяльності; констатуючий і формуючий експерименти; бесіда (довільна, цільова), анкетування, інтроспективний аналіз внутрішнього світу суб'єктів навчально-виховного процесу; статистичні методи обробки експериментальних даних.

Дослідження проводилось в п'ять етапів. На першому, пошуковому етапі (1980-86 рр.), вивчали стан проблеми твор-

чої педагогічної діяльності в психолого-педагогічній літературі, визначали основні підходи до концепції дослідження. На другому, теоретичному етапі (1986-93 рр.), розроблено філософсько-психолого-педагогічні підходи, методики вивчення структурно-компонентного складу творчої педагогічної діяльності та творчого потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу. На експериментальному етапі (1986-94 рр.) здійснювались констатуючий та формуючий експерименти в школах м.Києва та Київської області, УДПУ ім.М.П.Драгоманова. В процесі експерименту апробовувались вищезазначені методики, розроблена нами програма спецкурсу "Педагогічна творчість" для підготовки студентів до творчої педагогічної діяльності. На узагальнюючому етапі було підведено підсумки теоретичної та експериментальної роботи, зроблено психолого-педагогічний аналіз отриманих результатів.

Впровадження результатів дослідження здійснено в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова на фізико-математичному, педагогічно-індустріальному та філологічному факультетах під час читання курсу "Основи педагогічної творчості" та в Донецькому відкритому університеті; з вчителями фізики та керівниками шкіл на цільових семінарах-практикумах, проведених при Центральному та обласних інститутах удосконалення вчителів Житомирської, Луганської, Київської областей та м.Києва; з учнями 49-ої, 58-ої, 272-ої, 247-ої середніх шкіл м.Києва.

В і р о г і д н і с т ь р е з у л ь т а т і в д о с л і д ж е н н я забезпечувалася теоретичним аналізом проблеми, науково-теоретичним обґрунтуванням концепції творчої педагогічної діяльності, визначенням творчої педагогічної діяльності, адекватним її аутентичній суті, відповід-

ністю використаних методів предметові, меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного і якісного аналізів, застосуванням методів математичної статистики, репрезентативністю вибору об'єктів дослідження.

Наукова новизна дослідження: розроблено й науково обгрунтовано концепцію творчої педагогічної діяльності; визначено інтегроване поняття "творча педагогічна діяльність"; розроблено модель процесу творчої педагогічної діяльності; вдосконалено й апробовано методики аналізу структури творчої педагогічної діяльності; розроблено та експериментально перевірено методику виявлення особистісного потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу.

Теоретична значущість дослідження: його результати доповнюють основні положення педагогіки вищої школи про сутність творчої педагогічної діяльності; розвивають концепцію співробітництва та поглиблюють уявлення про суб'єкт-суб'єктні взаємодії між вчителем та учнями на основі введення нової ідеї взаєморозвитку суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу.

Особистий внесок автора полягає в розробці концепції творчої педагогічної діяльності в цілісному навчально-виховному процесі як важливої умови ефективного розвитку та саморозвитку особистості вчителя і учня.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що впровадження вчителями загальноосвітніх шкіл методик виявлення потенціалу особистісноутворюючого середовища та творчого потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу сприятиме створенню умов творчого розвитку його суб'єктів; викладачам

педагогічних навчальних закладів - поліпшенню підготовки майбутніх вчителів до творчої діяльності; використання моделі творчої педагогічної діяльності працівниками системи освіти дозволяє визначити її рівні, оптимальність структури, вузькі місця та шляхи їх усунення; озброєння вчителів методичними рекомендаціями щодо підготовки до уроку та здійснення творчого процесу на ньому підвищує ефективність реалізації творчого потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу.

Теоретичні основи творчої педагогічної діяльності, методики виявлення творчого потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу, розроблені нами в процесі дослідження, можуть бути використані в системі післядипломної освіти.

На захист виносяться такі положення:

1. Концепція творчої педагогічної діяльності, яка є синтезом філософських законів про розвиток творчої діяльності і зростання людських потреб, соціологічних та психологічних положень про творчість, а саме:

- творча діяльність передбачає розвиток творчих потреб в різних галузях (суспільній, науковій, технічній, художній);
- основою творчості є продуктивна активність свідомості, яка відображає, творить світ і себе в цьому світі;
- творча педагогічна діяльність - це перетворююча діяльність, яка здійснюється як співдіяльність, основою якої є самосвідомість людини;
- суб'єктом творчої педагогічної діяльності є бінарна система "вчитель-учень";
- творча педагогічна діяльність є умовою реалізації творчого потенціалу її суб'єктів;

- творча педагогічна діяльність - процесуальна і в силу цього не має фіксованої точки відліку, її результат передбачається на етапі цілепокладання і не завжди адекватний йому.

2. Інтегроване поняття "творча педагогічна діяльність" як спільна діяльність вчителів та учнів, предметом якої є їх індивідуальність та здатність відноситись до себе як до об'єкту спілкування, пізнання, дії, предметної та духовної життєдіяльності.

3. Модель творчого педагогічного процесу, яка відображає взаємозв'язок цілепокладання, віртуального полілогу та рефлексивного етапу.

4. Методика виявлення творчого потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу та умов його реалізації, яка надає можливість визначати всі значущі фактори особистісноутворюючого середовища, врахування яких сприяє творчому розвитку суб'єктів.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у виступах на міжнародних, всеукраїнських наукових конференціях з досліджуваної проблеми; на методологічному семінарі у НДІ ООВ у м.Санкт-Петербурзі; на семінарах для методистів обласних інститутів удосконалення вчителів Київської, Житомирської, Донецької, Луганської областей та м.Києва; на науково-практичних семінарах для керівників та вчителів загальноосвітніх шкіл м.Києва.

Розроблені в процесі дослідження методичні рекомендації щодо педагогічно доцільних шляхів розвитку творчої педагогічної діяльності апробовані в експериментальних школах, використовувалися дисертанткою в процесі викладання лекційного курсу для студентів УДПУ ім.М.П.Драгоманова "Основи пе-

дагогічної творчості", спецкурсу для керівників шкіл - слухачів ФПО "Формування творчого педагогічного колективу школи", на семінарських і практичних заняттях з студентами та різними категоріями керівних кадрів системи освіти.

Результати дослідження проблеми висвітлені в ряді праць дисертанта.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, списку літератури та дев'яти додатків.

Основний зміст дисертації.

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначені його об'єкт, предмет, завдання і методи, сформульовані мета та гіпотеза, розкриті методологічна основа, наукова новизна, теоретична та практична значущість дослідження, особистий внесок автора, положення, які виносяться на захист, описані форми апробації дослідження та впровадження його результатів у практику, доведена їх вірогідність.

В першій главі "Проблема творчої педагогічної діяльності в теорії і практиці" проаналізовано вітчизняну та зарубіжну літературу з проблеми, зокрема, філософську та психолого-педагогічну; подані концепція творчої педагогічної діяльності, визначення творчої педагогічної діяльності, компонентний склад творчого педагогічного процесу, показники результативності творчої педагогічної діяльності.

Вивчення та аналіз філософської літератури з проблеми творчості дозволив зробити теоретичні висновки про те, що центральне місце в ній займає діалектико-матеріалістична концепція творчості. До розуміння творчої діяльності діалектичний матеріалізм йде від категорії "діяльності", "творчості" та генетичного поняття праці: творчість - це соціаль-

но-історичне явище, яке виникає й розвивається у процесі взаємодії суб'єкта та об'єкта на основі суспільної практики.

Встановлено, що з філософських позицій творчість розглядається як здатність суб'єкту до виходу за рамки історично визначеної межі людського розвитку, як здатність людини здійснити себе в якості історичного суб'єкта.

Творча сутність праці має загальний, загальнолюдський, неминущий характер, а збагачення творчого потенціалу людства здійснюється відповідно до діалектичних законів.

Встановлено також, що в процесі творчої діяльності відбувається розвиток та реалізація сутнісних сил людини. У педагогічній творчій діяльності вчитель створює умови для розвитку сутнісних сил учня в процесі пізнання та перетворення ним дійсності, тим самим формує себе як творчу особистість; саме в творчій діяльності вчитель розвивається та "твориться", тобто затребується як її ціль та результат.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що в ній творчий педагогічний процес не розкривається як процес саморозвитку вчителя, а тільки як процес розвитку учня.

Це дозволяє стверджувати, що в психолого-педагогічній літературі філософські основи творчої діяльності реалізовані не повною мірою. Як доведено нашим дослідженням, наслідком цього є недосконалість механізму здійснення творчої педагогічної діяльності. Зокрема, переважна більшість вчителів не визначає самостійно цілі творчої діяльності; надає перевагу в процесі творчої діяльності розвитку інтелектуального потенціалу особистості; нехтує пріоритетною метою розвитку цілісної особистості в ноетичному плані.

Вивчення філософських та психолого-педагогічних положень дозволило розробити концепцію творчої педагогічної ді-

яльності, в основу якої покладено закон розвитку творчої діяльності та закон зростання людських потреб.

Сутність концепції творчої педагогічної діяльності полягає в тому, що вона інтегрує філософські закони про розвиток творчої діяльності та підвищення творчих потреб людини; у визнанні бінарної системи "вчитель-учень" в якості суб'єктів творчої педагогічної діяльності; у розгляді творчої педагогічної діяльності як важливої умови ефективного розвитку та саморозвитку особистості вчителя і учня; в тому, що творча педагогічна діяльність процесуальна і не завжди має фіксовану точку відліку та результат, адекватний меті.

Крім того, в першій главі дається відмінне від існуючого тлумачення сутності творчої педагогічної діяльності, як спільної діяльності вчителів та учнів, предметом якої є їх індивідуальність та здатність відноситись до себе як до суб'єкту спілкування, пізнання, дії, предметної та духовної життєдіяльності.

З позицій системного, цілісно-компонентного підходів творча педагогічна діяльність нами розглядається як система суб'єктно-суб'єктної взаємодії вчителя та учнів в цілісному навчально-виховному процесі, а творчий процес як взаємозв'язок цілепокладання, віртуального полілогу та рефлексивного етапу.

В процесі дослідження розроблено показники результативності творчої педагогічної діяльності в цілісному навчально-виховному процесі - це: позитивні зміни в способах взаємодії його суб'єктів; адекватне розуміння ними себе; виникнення інтересу до себе та інших; готовність та здатність до постійного переосмислення суб'єктно-суб'єктних відносин, своєї позиції; здатність до багатоконтекстного сприйняття та

мислення; володіння в діалектичному співвідношенні механізмами анаксіоматизації та гіпераксіоматизації; сформовані творчі якості суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу.

У другій главі дисертації "Умови здійснення творчої педагогічної діяльності та шляхи їх реалізації в цілісному навчально-виховному процесі" викладена розроблена нами методика аналізу структури творчої педагогічної діяльності, в основу якої покладені три аспекти діяльності вчителя (когнітивний, виконавчий, емоційний) та зв'язків між ними. Це дозволило співвіднести реальний стан творчої діяльності вчителів з основними положеннями концепції творчої педагогічної діяльності; визначити творчий потенціал педагогічних колективів загальноосвітніх шкіл; розробити модель творчої педагогічної діяльності з позиції її ідеалу, тобто тієї можливої та необхідної взаємодії суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу, яка забезпечує їх розвиток і саморозвиток.

В цій главі подається також розроблена нами в процесі дослідження модель творчого потенціалу вчителя та критерії його оцінки.

Основні компоненти моделі творчого потенціалу вчителя:

- установка на розвиток і саморозвиток творчого потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу;

- знання психолого-педагогічних основ розвитку особистості, навчального предмету та методики його викладання на рівні імперативу діяльності вчителя, який проявляється в когнітивно-емоційному її аспекті;

- здатність вчителя до взаємодії з учнями на рівні віртуального спілкування;

- здатність до подолання стереотипів діяльності, до

рефлексії.

Критерії аналізу та оцінки творчого потенціалу вчителів:

1) якщо кількість умовних одиниць - "уо" більша або дорівнює нулю, але менша за 50, то це низький рівень діяльності ("РД"): $0 \leq уо < 50$ - низький РД;

2) якщо $50 \leq уо < 70$ - нижче середнього РД;

3) якщо $70 \leq уо < 90$ - середній РД;

4) якщо $90 \leq уо < 100$ - вище середнього РД;

5) якщо $100 \leq уо < 121$ - високий РД (творчий).

Аналіз експериментальних даних свідчить, що кількість вчителів з низьким рівнем діяльності та рівнем діяльності нижче за середній - 42,8%; з середнім рівнем діяльності - 27,6%, з рівнем діяльності вище середнього - 16,1%, а з високим рівнем діяльності - 13,5% вчителів.

Як бачимо, кількість учителів, які мають відповідний творчий потенціал для здійснення творчої педагогічної діяльності, становить лише 13,5%. До цієї групи можна віднести також учителів з рівнем діяльності вищим за середній (16,1%). Таким чином, в кращому випадку тільки 1/3 вчителів здатна до здійснення творчої педагогічної діяльності.

Для кожної з груп учителів з різним рівнем діяльності побудовані і представлені в дисертації матриці відстаней, які оброблені методом кореляційних плеяд (упорядкування здійснено на основі максимального кореляційного шляху). Дані матриць послужили основою для побудови структурних графів взаємозв'язку між елементами когнітивного, виконавчого та емоційного аспектів творчої діяльності вчителя. Наводимо приклад графу творчого рівня діяльності (див. мал. 1).

Граф взаємозв"язку елементів 3-х аспектної діяльності вчителів /творчого рівня/

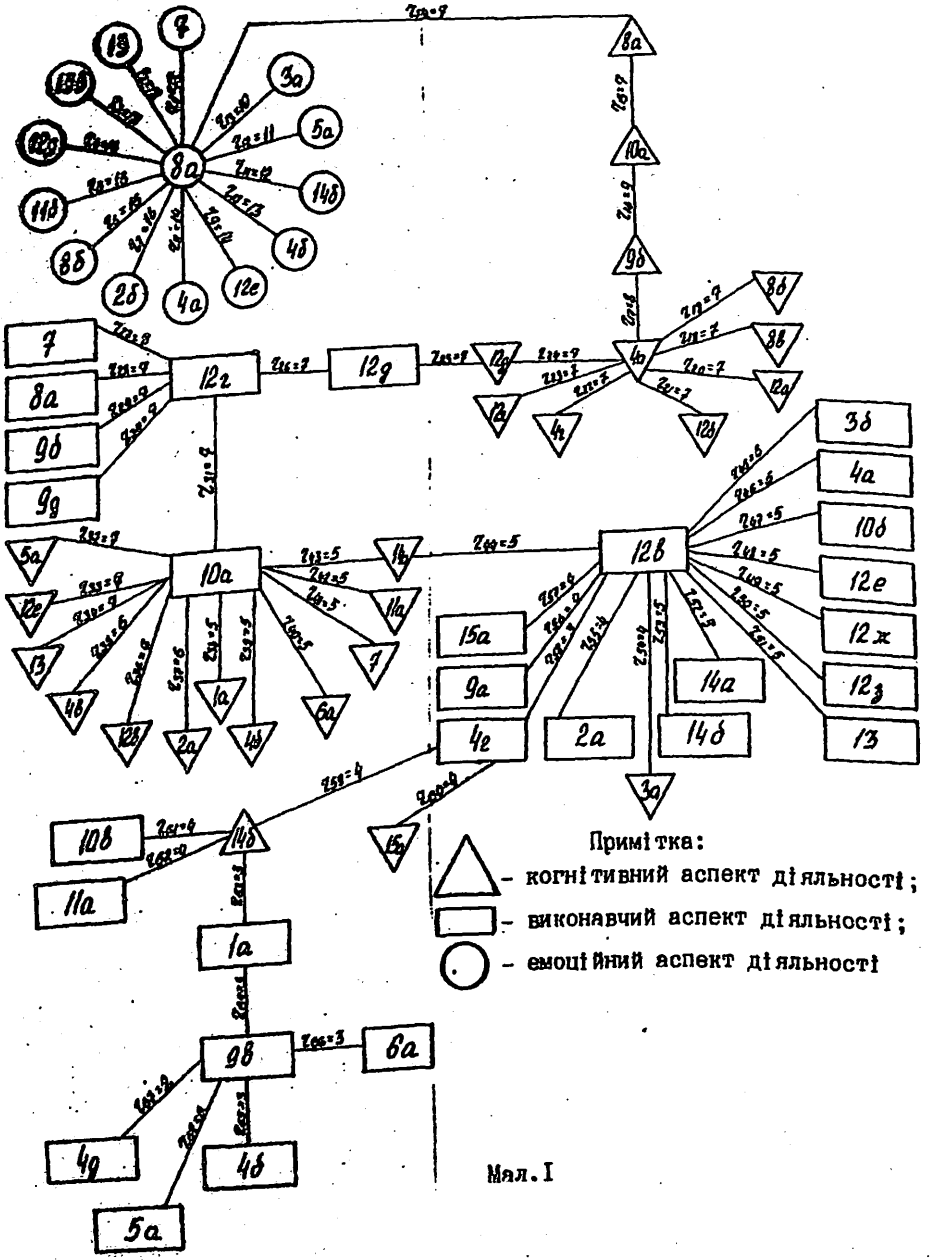

Мал. I

Графи проаналізувалися за такими параметрами: виявлення пріоритетного аспекту діяльності вчителя та пріоритетного компоненту в кожному її аспекті; з'ясування специфіки взаємозв'язку між аспектами діяльності вчителя та елементами кожного з них; встановлення міри повноти орієнтувальної основи діяльності вчителя, його знань та умінь. Графи дозволили виявити структуру значущих елементів діяльності вчителів.

Введено поняття коефіцієнта творчого потенціалу вчителя ($K_{т.п.в.}$) як відношення кількості елементів, які ним використовуються в орієнтувальній основі діяльності (m_i), до номінальної кількості елементів його ідеалу (m): $K_{т.п.в.} = \frac{m_i}{m}$.

Дані аналізу творчого потенціалу вчителів подані в таблиці N1. Вони наочно демонструють пріоритетність емоційного аспекту діяльності вчителів; найвищий ступінь інтеграції аспектів та їх елементів в діяльності вчителів творчого рівня; динаміку зросту коефіцієнта творчого потенціалу вчителів (див.: графа 7 табл. 1).

Результати аналізу творчого потенціалу вчителів загальноосвітніх шкіл

Таблиця 1

N п/п	Параметри: Рівні діяльності вчителів	Ранжування пріоритетності аспектів діяльності (за ступенями значущості)	Інтеграція аспектів діяльності та їх елементів: є	частково є	немає	Коефіцієнт творчого потенціалу вчителів, %	Найбільш значущі елементи аспектів діяльності вчителів
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Низький рівень діяльності (0-50)	1. Емоційний 2. Когнітивний 3. Виконавчий			–	26,5	(11а) (10с) [12а]
2.	Нижчий за середній рівень діяльності (50-70)	1. Емоційний 2. Виконавчий 3. Когнітивний			–	24,4	(8а) [4а] △1
3.	Середній рівень діяльності (70-90)	1. Виконавчий 2. Емоційний 3. Когнітивний			–	46,3	(8а) [9в] △3 △15а
4.	Вищий за середній рівень діяльності (90-100)	1. Емоційний 2. Виконавчий 3. Когнітивний		+		55,1	(8а) [1] △1 △12в △10а
5.	Вищий рівень діяльності (100-121)	1. Емоційний 2. Когнітивний 3. Виконавчий 4. Виконавчо-когнітивний 5. Виконавчий 6. Когнітивно-виконавчий 7. Виконавчий	+			70,3	(8в) [12г] △4а (10а) [12в] △14б [9в]

Примітка: "+" - є; "±" - частково є; "–" - немає.

Як бачимо, найбільш близькою до ідеалу творчої педагогічної діяльності є діяльність учителів вищого рівня. Разом з тим, аналіз даних (див.: графа 8 табл. 1) засвідчує, що до значущих елементів віднесені і ті, які не сприяють розвитку особистості учнів - це: нераціональний вибір методів, які сковують ініціативу учнів, свободу їх дій (12в, 12г); надання переваги в індивідуальній роботі слабким учням (10а).

З метою спостереження та аналізу творчого педагогічного процесу нами виділені основні його етапи: цілепокладання, віртуальний полілог та рефлексивний етап. Що стосується цілепокладання, то 57,2% учителів вважають, що основною метою навчально-виховного процесу є міцне засвоєння знань, умінь та навичок учнів; 42,8% вчителів чітко не визначились в постановці цілей навчання та виховання на уроці. У них виникають сумніви з приводу того, що є пріоритетним фактором розвитку особистості. Жоден респондент не визнав розвиток цілісної особистості школяра за пріоритетну мету.

Встановлено, що частково розв'язують проблему взаємодії в системах "учитель-учень", "учень-учні", як важливої умови творчості, 57,2% вчителів, а 42,8% не тільки не розв'язують її, а й не вважають за необхідне. Реконструюють, коригують та коректують власну діяльність у навчально-виховному процесі 56,2% учителів; частково - 21,4%; решта вчителів (22,4%) не вважає це за доцільне.

Однією з важливих причин такого стану, як з'ясовано в процесі дослідження, є домінуюче спрямування у підготовці вчителів на засвоєння знань з навчального предмету та методики його викладання. Переважній більшості вчителів бракує психолого-педагогічних знань, соціально-педагогічної орієнтації на формування та розвиток цілісної особистості учня.

Ефективність творчої педагогічної діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл значною мірою залежить від знання особистісного потенціалу кожного учня, потенціалу учнів всього колективу класу, як умови реалізації концепції творчої педагогічної діяльності, яка передбачає залежність формування цілісної особистості від "Я"-концепції та особистісноутворюючого середовища.

Нами виділені фактори, які визначають особистісний потенціал школяра (фізіологічний, особистісно-психологічний, творчий) та фактори, які визначають потенціал особистісноутворюючого середовища учнів класу (інтелектуальний фон класу, міжособистісні відношення учнів в класному колективі, інформаційно-ціннісний потенціал суб'єктів навчального процесу). Доведено, що тільки реалізація комплексу вказаних факторів в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості забезпечує необхідні умови здійснення творчої педагогічної діяльності.

В дисертації наводяться приклади експериментальних даних окремих класів (7-х кл.) українського колежу N 272 м.Києва по виявленню потенціалу особистісноутворюючого середовища класу, які дають підставу стверджувати, що пріоритетним фактором творчої педагогічної діяльності є інформаційно-ціннісний потенціал учнів; міжособистісні відношення учнів експериментальних класів не є позитивним фактором реалізації та самореалізації особистісного потенціалу школярів, бо потенціал взаємодії між учнями в навчальному процесі становить лише 0,2%; тільки 25% учнів визнали інформаційну значущість вчителів, а референтну - 11%.

В процесі дослідження розроблено специфічні вимоги до основних компонентів навчально-виховного процесу в класичній інтерпретації з точки зору забезпечення його творчого харак-

теру. Зокрема, вимоги до змісту навчального матеріалу - це: оптимальність наукових ідей, законів, закономірностей, яка забезпечує "народження" та "відкриття" нових ідей; адекватність інформаційного потенціалу потенціалу суб'єктів навчального процесу; вибір та розробка навчального матеріалу, який може генералізуватися учнями; диференціація навчального матеріалу за рівнями креативності учнів; багатозначний контекст реалізації змісту навчального матеріалу; врахування у змісті навчального матеріалу міжпредметних зв'язків з метою створення фонда енграм для творчості; відбір змісту навчального матеріалу з урахуванням його циклічності і умов здійснення творчого процесу.

Сформульовано дидактичні принципи, які забезпечують творчий характер навчально-виховного процесу: принцип діалектичної єдності діяльнісного і особистісного підходів, співтворчості вчителя та учнів, саморозвитку особистості, самопізнання; управління та самоуправління творчим процесом.

У відповідності до нашої теоретичної концепції творчої педагогічної діяльності розроблена дидактично-педагогічна рольова гра, в результаті проведення якої з таким контингентом респондентів - учні, студенти, вчителі, директори загальноосвітніх шкіл Житомирської, Київської, Луганської областей України та м.Києва (2642 респонденти) - з'ясовано, що в процесі уроку-гри реалізується творчий потенціал як учнів так і вчителів, що підтверджує адекватність обраної форми уроку у вигляді гри розвитку творчого потенціалу ІІ суб'єктів; формується у ІІ суб'єктів у єдності інтелектуальна, мотиваційно-потребнісна та дієво-практична сфери їх особистості; створюється адекватне особистісноутворюче середовище для накопичення та реалізації творчого потенціалу кож-

ного її суб'єкта.

Критеріальним показником уроку-гри нами було обрано генерування ідей її учасниками. Результати експерименту засвідчують динаміку зростання кількості та різновидів категорій ідей (див.: табл. 2), що також є доказом нашої гіпотези. Результати дидактично-педагогічної рольової гри доводять і те, що здійснення вчителями цілісного навчально-виховного процесу для учнів є засобом їх самотворення.

Результати

формувчого експерименту, який відображає динаміку творчого потенціалу суб'єктів цілісного навчально-виховного процесу (за параметром генерування ідей)

Таблиця 2

п/п	Суб'єкти цілісного навчально-виховного процесу / Категорії ідей	Вчитель		Учні			Студенти	
		До експерименту	Після експерименту	Контрольний клас	Експериментальні класи: 1-а експериментальна серія	Експериментальні класи: 2-а експериментальна серія	1-а експериментальна серія	2-а експериментальна серія
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Кількісні ідеї: В тому числі:	100 %	154 %	65 %	130-%	175 %	130 %	150 %
а)	Оригінальні ідеї	-	45,5 %	-	45 %	100 %	35,6 %	70 %
б)	Нові серед оригінальних	-	18 %	-	15 %	50 %	12 %	25 %
в)	Практично значущі	-	19 %	-	10 %	25 %	15 %	18 %

У висновках дисертації узагальнюються результати дослідження, які підтвердили висунуту нами гіпотезу, зокрема:

- впровадження та експериментальна перевірка концепції та моделі творчої педагогічної діяльності сприяли поліпшенню теоретичної підготовки вчителів до здійснення творчого процесу, про що свідчать переорієнтація їх установки на формування цілісної особистості школяра (кількість вчителів, які за мету ставлять формування особистості учня збільшилась до 45%);

- використання вчителями методик виявлення творчого потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу, потенціалу

особистісноутворюючого середовища, вивчення та аналізу структури педагогічної діяльності, розроблених нами в процесі дослідження, оволодіння ефективними формами організації творчого навчального процесу помітно підвищують його результативність;

- внаслідок проведеної експериментальної роботи по впровадженню методичних рекомендацій щодо інтеграції теоретичних засад творчості, практичних умінь та навичок їх реалізації на уроці, як основної форми організації цілісного навчально-виховного процесу, піднявся рівень творчого потенціалу вчителів майже втричі.

Проблема творчої педагогічної діяльності в цілісному навчально-виховному процесі даним дослідженням не вичерпана. Предметом дослідження може бути творча педагогічна діяльність викладачів вузів, вчителів загальноосвітніх шкіл з врахуванням специфіки їх профільної підготовки, вихователів різних навчальних закладів та дошкільних установ, умови ефективної взаємодії в творчому педагогічному процесі його суб'єктів як цілісної бінарної системи "вчитель-учень".

Основний зміст дисертації опублікований в 30-ти працях, серед яких:

1. Готовність до творчої педагогічної діяльності як об'єкт оцінювання у рейтинговій системі //Впровадження рейтингової системи оцінювання знань студентів вузу: Тези міжвузівської науково-практичної конференції. - К.: УДПУ, 1994. - С.54.

2. Комп'ютерна техніка в педагогічній творчості: методична модель //Рад. школа. - 1990. - N 5. - С.71-75. (У співавторстві, у автора: с.71-74).

3. Педагогические задания для самостоятельной работы слушателей ФПК ОНО по проблемам педагогического творчества //Пе-

дагогические задания для творческой работы слушателей ФПК ОНО: Методические рекомендации для слушателей ФПК ОНО, руководителей школ, преподавателей кафедр НОУШ /Под ред. Островерховой Н.М. - К.: КГПИ, 1989. - С.109-124.

4. Понятие "Творческая педагогическая деятельность" в профессиональной подготовке будущих учителей физики /Научные понятия в современном учебном процессе школы и вуза: Тезисы докладов Всесоюзной научно-практической конференции 18-20 мая 1992. - Челябинск: ЧГПИ, 1992. Ч.2 - С.136-137.

5. Проблеми підготовки майбутніх вчителів до творчої діяльності //Науково-педагогічні проблеми підготовки вчителя у вузі: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Київського державного педагогічного інституту ім. О.М.Горького, 31 жовтня - 1 листопада 1990 р. . М.І.Шкіль /відп. ред./ - К.: КДПІ, 1991. - С.261-262.

6. Совершенствование методической подготовки учителей физики по вопросам оптимизации учебно-воспитательного процесса на курсах повышения квалификации: Методические рекомендации - К.: ЦИУУ, 1983. - 45 с.

7. Творческая педагогическая деятельность как объект исследования //Я.А.Коменський і педагогічна сучасність: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції 23-25 вересня 1992 р. /За загальною редакцією В.І.Яна. - Одеса: ОДПІ, 1992. - С.58-61.

8. Творча діяльність вчителя як передумова удосконалення підготовки майбутніх вчителів //Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя: Тези доповідей і повідомлень міжвузівської науково-практичної конференції, 23-25 березня 1992 р. - К.: КДПІ, 1992. - С.330-332.

9. Творча педагогічна діяльність як об'єкт формування //Актуальні проблеми підготовки до творчої професійної діяльності: Тези Всеукраїнської конференції 5-7 жовтня. - К.: ІСДО, 1993. - С.30-31.

10. Творча педагогічна діяльність як умова і засіб розвитку творчих можливостей учнів //Актуальні проблеми розвитку творчих можливостей учнів: Збірник наукових праць. - К.: ІСДО, 1994. - С.33-35.

11. "Точка опори" в педагогічній діяльності //Рідна школа. - 1991. N 12. - С.41-48. (У співавторстві, у автора: 41-47).

12. Учебно-тематический план, программа спецкурса "Педагогическое творчество" и некоторые методические рекомендации по организации его проведения. - К.: КГПИ, 1988. -38 с.

А Н Н О Т А Ц И Я

Выговская О.И. "Творческая педагогическая деятельность в целостном учебно-воспитательном процессе". /Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. УГПУ им.М.П.Драгоманова. - Киев, 1995.

Защищается 30 научных работ, освещающих основные идеи и результаты исследования.

В процессе исследования разработана концепция творческой педагогической деятельности; дано определение понятия "творческая педагогическая деятельность"; выявлены основные компоненты творческой педагогической деятельности и творческого педагогического процесса, взаимосвязи между ними; определены уровни, критерии, коэффициент творческого потенциала учителя; разработаны требования к основным компонентам творческого педагогического процесса и формы эффективного его

осуществления на уроке; разработана и апробирована методика выявления потенциальных возможностей субъектов целостного учебно-воспитательного процесса и условий их реализации.

A N N O T A T I O N

Vygovskaya O.I. "Creative pedagogical activity in the integral teaching and educational process" (The manuscript of the thesis for confirmation of the pedagogical master's degree. 13.00.01 - theory and history of pedagogics. M.P.Dragomanov USPU.- Kiev, 1995.

30 scientific works are defended, refering to principal ideas and results of investigation.

In the process of investigation the conception of the creative pedagogical activity was developed; the definition "the creative pedagogical activity" was formulated; the main components of the creative pedagogical activity and of the creative pedagogical process were revealed, so as the relationship between these ones; the criteria, levels, coefficient of teacher's creative potential were determined. The demands as to the main components of the creative pedagogical process and the forms for it's effective realization at the lesson were developed. The method for revealing of the integral teaching and educational process subjects potential abilities and of the conditions for their realization were developed and tested.

К л ю ч о в і с л о в а : творча педагогічна діяльність, суб'єкти творчого педагогічного процесу, особистісно-утворююче середовище.

Підписано до друку 26.06.1995 р. Об. 1,2. Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 196. Безплатно.
ДОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.